

Stolpersteine – Mariënborg 70 (Leni en Fritz Tauber)

Fritz Tauber (geb. 3 november 1906)

Helene Büks (geb. 11 oktober 1908)

Onderstaand artikel schreven we omdat bij dit pand – en ook een aantal andere – op 18 november 2022 Stolpersteine gelegd werden, die herinneren aan de vervolgingen waaraan de bewoners blootstonden. Het artikel wordt ook gepubliceerd op <https://stolpersteine-nijmegen.nl>, de website van de Stichting Stolpersteine Nijmegen. In afwijking van onze gewoonte bevat dit artikel geen voetnoten en bronverwijzingen. Alle bronnen zijn terug te vinden door te zoeken onder de genoemde namen in de 'Namenlijst 1939-1945' onder de ingang WIE op deze website.

Geke Rem en Annelies van der Veldt, twee innige vrienden van Leni en Fritz, die hen tot aan het einde ook bijstonden, schreven hun herinneringen aan hen op. Zij hebben daarbij vaak letterlijk aangehaald wat zij zeiden over hun ervaringen en gevoelens. Wij hebben in dit artikel gebruik gemaakt van de mooie door hen opgeschreven 'levensverhalen'. Tevens is een deel van de foto's van hen afkomstig.

Inleiding

In of net na augustus 1938, kwamen Helene Büks, Leni noemde zij zich, en haar man Fritz Tauber naar Nederland. Kort ervoor, op 28 juni 1938, waren ze getrouwd. Met nog twee andere mensen waren zij de enigen die vier jaren later de razzia van 17 november 1942 in Nijmegen zouden overleven. De andere 192 arrestanten werden vermoord. Fritz Tauber schreef hierover een indringend boek.

Leni en Fritz waren op de vlucht voor het geweld dat alom om hen heen in hun thuisstad heerste, geweld dat op de eerste plaats gericht was tegen de Joden maar ook tegen alles wat afweek van het treurige extreemrechtse en masculiene wereldbeeld. Kort na hun vertrek vond de *Kristallnacht* in hun stad plaats, op 10 november, maar extreme vormen van antisemitisme waren in hun land al normale dagelijkse kost geworden, voor en na de annexatie van Oostenrijk door de Duitsers. De hele periode vanaf de verkiezingsoverwinning in 1932 van de Christelijk Sociale Partij (CSP) van Dolfuss en daarna het austrofascistische bewind na de staatsgreep van diezelfde regering in 1934, werd gekenmerkt door de terreur van de straat en de staat, en door virulent antisemitisme.

Met de *Anschluss* in 1938 wordt de situatie voor hen snel onhoudbaar. Zij, die elkaar dan al bijna 10 jaar kenden, oriënteerden zich in alle haast op een toekomst elders. Fritz kreeg een baan in Nijmegen, ze trouwden en vertrokken.

Leni en Fritz, zo verschillend van elkaar opgegroeid

De jeugdijaren van Fritz zagen er heel anders uit dan die van Leni. Leni vertelde later over haar jeugd dat die onbezorgd en vrolijk was geweest. Haar ouders waren vanuit wat nu Polen is naar Wenen gegaan, omdat dat in die periode, in het *fin-de-siècle*, vrijer aanvoelde. Wenen was toen een bruisende, redelijk liberale stad met een rijk cultureel leven. Haar ouders hadden in Wenen een speciaalzaak, een winkel van spulletjes die noodzakelijk zijn voor kleermakers en naaisters. Rijk waren ze niet. Er was weinig te eten. Er was gerantsoeneerd brood, dat haar moeder onder de kinderen verdeelde.

Leni werd geboren in 1908 en had boven en onder zich zeven zussen. Leni beschrijft het als een oergezellige familie. Thuis in het gezin werd in een Weens dialect gesproken. Met elkaar spraken haar ouders Jiddisch. In de winkel werd Oostenrijks-Duits gesproken. In 1919 ging Leni voor vier maanden naar Nederland om aan te sterken. Er waren verschillende instellingen in Wenen die een reis voor kinderen organiseerden, bij Leni gebeurde dit via een Joodse instelling. Ze ging met de trein naar Hengelo en kwam in een Joods gezin. Ze leerde er snel Nederlands, ze sprak Nederlands tegen haar vader toen ze weer thuis kwam.

Zij zat op de *Volksschule*, op een 3-jarige *Bürgerschule* en ten slotte op een *Handelsschule*. Naar deze laatste school was het een heel eind lopen. Vaak werd ze onderweg afgeranseld omdat ze Joods was. "Je wist niet beter," aldus Leni. Klachten van haar vader haalden niets uit. Het gezin vierde de Joodse feestdagen, maar Leni vertelde later dat de betekenis van dit alles haar ontging, vooral ook omdat het haar niet echt interesseerde. Na de handelsschool werkte Leni als administratief medewerkster tot 1928 bij een Joodse advocaat en in twee andere kantoren. Leni en Fritz trouwden in 1938, maar kregen in 1928 al een liefdesverhouding.

Fritz Tauber werd twee jaar voor Leni geboren, eveneens in Wenen, op 3 november 1906. Anders dan bij Leni werd hij geboren in een welvarend gezin. Zijn ouders legden geld opzij voor een latere studie. De eerste acht jaren van zijn leven, zo herinnerde hij zich, waren mooi, gelukkig en vol liefde van zijn ouders. Toen brak de Eerste Wereldoorlog uit. Zijn vader moest onder de wapenen. Fritz en zijn moeder bleven in armoede achter. In het begin van 1916 overleed zijn moeder aan tuberculose.

Fritz en zijn twee jongere zussen werden elk afzonderlijk bij een van de naaste families liefdevol opgenomen tot ook deze mannen werden opgeroepen en hun gezin moesten verlaten. In een familieberaad werd toen besloten om de drie kinderen in een weeshuis te laten opnemen. Fritz kwam terecht in een weeshuis voor jongens. Hij herinnert zich het uniform dat zij moesten dragen en het strenge

optreden van de leiding. Dat leidde anderzijds wel tot onderlinge verbondenheid. Kinderen van zeer verschillende aanleg van zes tot achttien jaar jong werden “zijn kameraden of beter gezegd lotgenoten. Want zij allen leden onder de liefdeloosheid die daar heerste.” Het gemis aan liefde werd door een diep gevoel van saamhorigheid en kameraadschap milder. “De collectieve opvoeding kweekte begrip voor de medemens en versterkte het verantwoordelijkheidsgevoel.” Hier moet hij wel veel hebben meegekregen van de Oostenrijkse nederlaag, de munitie van delen van het leger, de novemberrevolutie in de stad, de instorting van het Habsburgse Rijk en het aftreden van de laatste keizer.

Rond 1924 ging Fritz studeren. Het gespaarde geld was waardeloos geworden, zijn vader was intussen aan zijn in de oorlog opgelopen verwondingen overleden, maar een oom was bereid hem bij te staan, waardoor Fritz zich genoopt voelde om extra zijn best te doen. Fritz koos voor een technische studie, een vierjarige studie aan de voormalige ‘Hohere Technische Bundeslehranstalt für Maschinenbau’. Het was voor de revolutie een elitaire school en eigenlijk was er na niet veel veranderd. De docenten waren hoge stafofficieren b.d. en in het internaat heerste een ijzeren militaire tucht. Van zes uur ’s ochtends tot negen uur ’s avonds was elke minuut van zijn leven geregeld. Tot de opvoeding behoorde ook sport: gymnastiek, schermen en zwemmen waren verplichte leervakken. Evenals alle vroegere keizerlijke instituten was ook deze academie in een monumentale stijl gebouwd en groots opgezet. Wel was er een enorme eigen bibliotheek en Fritz is hier echt gaan houden van veel lezen.

The roaring twenties, een gelukkige tijd

Na het behalen van zijn examen werkte Fritz bij meerdere bedrijven. Hij reisde ook veel in deze jaren, ging naar vele steden in Italië en Frankrijk, hij reisde door de Balkanlanden, zag veel van Hongarije, Joegoslavië, Bulgarije, Turkije, was vaak in Tsjechoslowakije, zwierf door Oostenrijk, vooral de Alpen, “en genoot oneindig veel van al het interessante en mooie dat de wereld de mens kan bieden.” Hij nam ook teken- en schilderlessen, volgde taalcursussen enzovoort.

Wenen ca. 1927

Het was in meerdere opzichten een gelukkige tijd. Ook de stad bloeide. Wel stonden steeds vaker rechtse milities tegenover de SDAP, die er het sterkste was en er het stadsbestuur vormde, dit in tegenstelling tot de rest van het land, waar meestal de CSP het sterkste was.

1929, Fritz en Leni in Klosterneuburg aan de Donau, net boven Wenen

1932: Kantelpunt in de sociale en in de persoonlijke omstandigheden

Begin jaren-30 kwam aan dat geluk een einde, zowel door maatschappelijke als door persoonlijke omstandigheden. Zelf zei hij: "Omstreeks 1932 kwam aan een vrij en onbesuisd leven plotseling een einde." Onverwacht moest hij vier oude mensen in zijn familie gaan onderhouden. "Op de leeftijd van amper zesentwintig jaar rustte op mijn schouders een schier bovenmenselijke taak. Ik leerde de keerzijde van het leven grondig kennen. Tegenslag op tegenslag volgde. Mijn zuster werd dodelijk ziek, haar man werkloos, zodat ik ook hier, voor zover ik daartoe nog in staat was, geholpen heb. Gelukkig kon ik mijn verplichtingen nakomen, alhoewel ik al het andere ervoor moest opofferen."

In diezelfde periode, in mei 1932, werd Dollfuss *Bundeskanzler* en minister van Binnenlandse Zaken. Zijn kabinet bestond uit de Christelijk-Sociale Partij (de voorloper van de ÖVP), de (semi-fascistische) Heimwehr en de Landbouwpartij. Iets later schakelde dit kabinet de oppositie uit en vestigde het al genoemde 'austrofascistische' bewind. Dollfuss oriënteerde zich meer op het Italiaanse fascisme dan op het Duitse. Tijdens de Eerste Wereldoorlog vocht hij, ondanks zijn bescheiden lengte, in het Oostenrijk-Hongaars leger aan het front met Italië. Hij was lid van het zeer rechtse en nationalistische studentenkorps K.Ö.H.V. Franco-Bavaria Wien en hij was in 1919 medeoprichter van de Deutschen Studentenschaft. Hij was samen met Arthur Seyß-Inquart lid van de katholieke Deutschen Gemeinschaft, die zich op Duitsland oriënteerde. Leden van dit soort studentencorpora en vergelijkbare verenigingen, stelde hij in een rede, moesten 'deutsch-arischer Abstammung, nachweisbar bis auf die Großeltern' zijn en mochten geen Joodse verwanten hebben. Dollfuss werd in 1934 vermoord door nationaalsocialisten, na maanden van straatgevechten in Wenen en andere steden, waarbij extreemrechts gewelddadig optrad tegen linkse opstandelingen. Tot de annexatie in 1938 bleef de 'austrofascistische' regering aan de macht. Vele Joodse ambtenaren werden ontslagen, in de scholen werden Joodse kinderen in aparte klassen gezet. Katholieke organisaties hadden in Oostenrijk vaak een sterk antisemitisch programma.

Onder deze persoonlijke en sociale omstandigheden konden Fritz en Leni aan trouwen helemaal niet denken. Vooral voor Fritz was deze periode bitter en moeilijk.

De Anschluss

Wat verschrikkelijk is kan nog verschrikkelijker worden. "Het ergste kwam nog toen Hitler en zijn horden in maart 1938 Oostenrijk binnen vielen." Op 12 maart vallen Duitse troepen Oostenrijk binnen, hartstochtelijk toegejuicht door vele Oostenrijkers. De *Anschluss* wordt een maand later bekrachtigd middels een referendum, waarbij 99% van de bevolking vóór stemde: een uitslag die we ook in 2022 weer kennen in gewelddadig bezette gebieden. Joden en Roma mochten overigens in ieder geval niet stemmen. Onmiddellijk werden er anti-Joodse wetten ingevoerd. De bezetting gaf nationaalsocialistische terroristen de gelegenheid volop geweld te gebruiken tegen Joden en tegen hun huizen en bezittingen.

Brandende synagoge, Große Schiffgasse 8

Fritz verloor alles. Het extreme geweld tegen de Joden – en daarnaast tegen alles wat links was – begon al in de eerste nacht. SA'ers en andere nationaalsocialisten sloegen in Wenen Joden, vrouwen, mannen en kinderen, op straat in elkaar. Zaken werden geplunderd. En meteen werd de Duitse antisemitische wetgeving van kracht. Het allerergste zouden ze niet meer meemaken: op 10 november 1938 barst ook in Wenen het extreemste geweld los, de dag van de Kristallnacht. Meer dan een kwart van alle dodelijke slachtoffers van deze pogrom viel in deze stad. Er werden zeker 27 Joden vermoord, 680 begingen Joden er zelfmoord en er waren 88 zwaar gewonden waren. 6.500 Joden werden opgepakt en naar de gevangenis Roßauer Lände en naar twee speciaal ingericht hulpgevangenissen overgebracht. 3.500 tot 4.000 Joodse mannen werden naar KL Dachau overgebracht. 70% van de Joden kreeg te maken met huisdoorzoekingen. Duizenden winkels, huizen en bedrijven werden vernield. 42 Gebedshuizen en synagogen gingen verloren. Soms lijkt de barbarij in Oostenrijk, toen overigens al geannexeerd, nog extremer te zijn geweest dan in Duitsland, hoe onvoorstelbaar misschien ook. Maar op dat moment waren Fritz en Leni al in Nijmegen.

Zo werden Leni en Fritz van hun burgerrechten en positie beroofd, vernederd en geslagen, zonder inkomsten en zonder hoop. Fritz zou in die tijd dan ook zijn baan verliezen. In deze omstandigheden besloten Leni en Fritz te vertrekken.

Het Weense publiek juicht Adolf Hitler(1889-1945) toe, die staande in een open auto door de stad rijdt. Intocht in Oostenrijk bij de Anschluss. Wenen, 1938

Fritz krijgt contact met Smit: een kans om naar Nijmegen te komen.

In zijn vertwijfeling probeerde hij bij de N.V. Willem Smit & Co's Transformatorenfabriek te Nijmegen als constructeur voor hoogspanningsapparaten in dienst te komen, en met succes. Mogelijk reageerde hij op een advertentie waarin Smit een tekenaar zocht, maar veel waarschijnlijker is dat hij al contacten had met Smit via zijn werk in Wenen en zo zelf solliciteerde, nadat hij door Smit, waarschijnlijk door de directeur Rosskopf zelf, benaderd was. Hij had in Wenen jaren gewerkt bij Siemens Schuckert en Elin A.G. als constructeur en technisch tekenaar. Bij Elin hield hij zich tot 1938 bezig met de constructie van de 150 kV regelschakelaars en dat was zeer interessant voor Smit. Door contacten tussen de directie van Smit en Elin kwam Rosskopf, de directeur van Smit, erachter dat de constructeur Fritz Tauber zijn baan kwijt zou raken vanwege zijn Joodse afkomst. Op 8 augustus 1938 krijgt Fritz antwoord van Smit & Co. Er werd een contract getekend en Fritz Tauber kreeg een werkvergunning in Nederland.

WILLEM SMIT & Co's TRANSFORMATORENFABRIEK N.V.
NIJMEGEN

TELEGRAM-ADRES: TELEFOON:
INDUCTIE No. 21741
POSTREKENING: 57132

CODE:
BENTLEY'S CODE
RUDOLF-MOSSE CODE

Herrn Fritz Tauber
Rueppgasse 14
WIEN.

NIJMEGEN, den 8 August 1938
(Holland)

Toen zij de plannen maakten om naar Nederland te gaan gingen zij trouwen. Zij trouwden op dezelfde dag in het gemeentehuis als in een synagoge, daar stiekem via de achterdeur zodat het niet opgemerkt zou worden.

Trauungs-Zeugnis.

Unterzeichneten wird bezeugt, daß laut hieramtlichen Trauungsbuches
Rechnzahl. 100 am 27. 8. 1938, zwischen dem unterzeichneten jüdischen
Eintausend
hundert vierzig und vierzig das nachbenannte
Braubpaar nach den Gesetzen des Staates und der Religion getraut worden ist:

Bräutigam:
Fritz Tauber, ledig,
geboren am 1. Dezember 1911 in Wien
zuständig nach Wien
wohnhaft in Rueppgasse 14
Sohn des Max Tauber
und der Bertha geb. Heller

Braut:
Herta Tauber, ledig,
geboren am 27. August 1912 in Wien
wohnhaft in Wien IV, Rueppgasse 13
Tochter des Leopold Pöschel
und der Helene geb. Stern

Die Trauung wurde in Gegenwart der Zeugen Leon Pöschel und
Hilbert Weller
von Herrn Paulus W. B. v. Brunnwald
in Wien I, Seckendorfsplatz 4 vorgenommen.

Wien, am 27. August 1938

MATRIKELAMT DER
ISRAELITISCHEN KULTUSGEMEINDE
IN WIEN.

[Signature]
Lebender Matrikelhalter

Boven: huwelijksakte (religieus), daaronder Leni en Fritz op hun huwelijksdag

Naar Nijmegen

Fritz moest familieleden achterlaten in Wenen die hij wel ondersteunde met liefdesgaven en pakketten. Meerdere directe familieleden van Leni intussen besloten in deze periode te emigreren naar de Verenigde Staten en zij raadden hen aan dat ook te doen. Twee zussen en de ouders van Leni vertrokken, de ouders en haar zus Rosi woonden nog een maand in 1939 bij Leni en Fritz in Nijmegen alvorens op de boot te stappen.

Bij hun vertrek uit Wenen waren al hun bezittingen in beslag genomen. Leni had een vals persoonsbewijs op naam van Wietske Snijder, geboren in West Stellingwerf op 26-7-1909. Leni en Fritz gingen naar een station in Wenen, in Duitsland moesten zij overstappen. In de trein waren wel controles door Duitsers. Er stond nog geen 'J' van Jood in hun paspoort, hiertoe was wel al besloten maar voor Oostenrijkse Joden werd de regeling op 24 januari 1939 ingevoerd. Bij de douane zag men haar naam Helene Tauber en men dacht dat zij een zus van Fritz was. Om 11.15u kwamen zij aan in Nijmegen, waar de chef van Fritz zijn werk hen op het station in Nijmegen op kwam halen. In Nijmegen kwam de vreemdelingenpolitie erbij want Leni mocht de stad niet in. Zij moesten hun passen en bagage achterlaten en meegaan naar de

vreemdelingenpolitie. De chef en zijn broer die buiten bij het station stonden te wachten, gingen met hen mee. De vreemdelingenpolitie belde de douane en toen kwam het goed.

In Nijmegen zochten ze een kamer, samen met de heer Stork en zijn broer. Zij vonden een kamer op Van Slichtenhorststraat 42. Voor f 32,50 kregen ze een ruimte met een zitkamer, een slaapkamer en een keuken, inclusief handdoeken, theedoeken en beddengoed. Het salaris van Fritz was 150 gulden per maand. Fritz had in het begin nog geen fiets en hij liep dus naar zijn werk. Hij had drie uur pauze. Leni was thuis erg druk met het koken van Weens eten.

Zij woonden er niet heel lang, na anderhalf jaar verhuisden ze naar Mariënborg 70, waar zij kamers huurden bij Alida Fricke en haar man Klaas Braaksma, die meerdere kamers verhuurden. Leni en Fritz hadden in het ruime pand kamers op de tweede verdieping. Vooral Leni had een warme band met Alida.

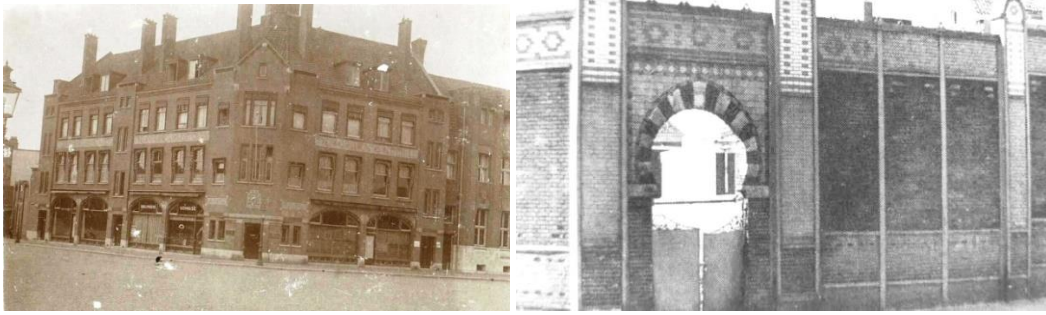
		Overleden te	op	2) Gezinsv.
		Acte no.		99
3) Gesl.(nm.)	a) Bfks--	4) op 11 October 1908		(7 Beroep (h-o))
	b) Helene--	geb. op Weenen		
Voorn.		5) Nat. Vr		
		end./land Duitschland		
8) van en van	Leib--	geb. op	te	
	Sass, Debota--	geb. op	te	
9) Geslachtsnaam en 10) Voornamen	11-12) Geboren op 3 Nov 06		13) Huwelijk gesloten op 26 Jun 38	14-15-16) Huwelijk ontbonden op door
	I Tauber, Fritz		te Weenen Dl	te Weenen Dl
Gehuwd met	II		op	op door
			te	te
21) Dagt. aangfte	22) Gemeente en adres	21)	22)	21)
15Nov38	WEENEN DL	26Jun45	LEEWARDEN	
	NIJMEGEN		Hoeksterstr 30	
	vSlichtenhorststr 48			
	3Mei40Marienburg 70			
	24Jul41LPB 275 V			V Tauber
	21Dec42ASD Amateijn 84 II			

Kermis op Mariëburg, achter de ramen met ronde boog woonden Fritz en Leni

Uitzicht vanuit hun raam, als ze schuin naar rechts keken. Recht tegenover, net niet zichtbaar, lag de oude Joodse begraafplaats (iets oudere foto)

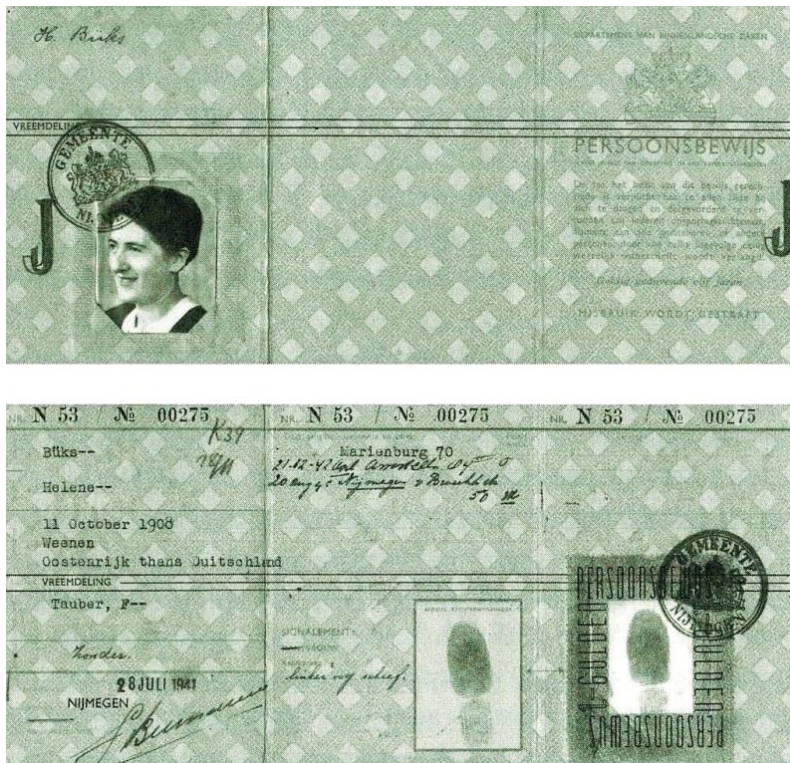

Uitzicht vanuit hun raam recht tegenover, links van het gebouw de ingang van de Joodse begraafplaats.

Leni en Fritz waren niet betrokken bij de Israëlitische Gemeente en praktiseerden niets van het Joodse geloof. Het is niet duidelijk of ze contact zochten met lotgenoten, maar zeker is dat ze personen bij hen opvingen die op doorreis waren naar veilige landen. Leni voelde zich niet onwennig in Nederland, ze vertelde: "Ik had geen problemen. Ik kan mij goed aanpassen aan andere omstandigheden. Fritz kon moeilijker omgaan met veranderingen. Hij moest Nederlands spreken met de arbeiders en hij had veel moeite met de Nederlandse taal." Fritz was bovendien, anders dan Leni, pessimistisch over de dreigende omstandigheden. Begin september 1939 was de oorlog uitgebroken, de verhuizing naar de Mariënburg vond plaats misschien een week voor de Duitse inval in Nederland. Dagelijks werd door hen de krant gelezen en dagelijks werd naar de door hen gehuurde radio geluisterd. De opmars van de Duitse troepen in mei 1940 betekende voor Fritz "het einde van alle hoop en het begin van een nieuwe lijdensweg."

Anti-Joodse maatregelen

Dan volgen in Nederland de anti-Joodse maatregelen elkaar snel op. In februari 1941 moeten zij ieder f 1.- leges betalen om zich als Jood bij de gemeente Nijmegen te laten registreren. In april moeten zij hun radio inleveren, ook huurradio's moesten worden afgegeven. In juli en september krijgen Leni en Fritz het door Lentz perfect ontworpen persoonsbewijs uitgereikt met erin een J gestempeld. In november worden zij stateloos verklaard en in april daarop moet Fritz zijn fiets inleveren, Leni had er geen en kon trouwens niet fietsen.

Leni's persoonsbewijs

Steeds meer Joden werden in deze periode ontslagen. Fritz bleef dit bespaard, omdat Smit door de Duitsers gezien werd als een essentieel bedrijf. De transformatoren waren belangrijk voor de Duitse oorlogsindustrie, hoewel de productie door de arbeiders stevig gesaboteerd werd. Fritz verkreeg een *Ausweis*, waarop stond aangegeven wie, wanneer en waar vergunning had om te werken. Er stonden geen pasfoto's of vingerafdrukken op zoals op het persoonsbewijs. Hiermee kon men in sommige gevallen ook tijdens de spertijd werken.

Maar zij waren niet beschermd tegen de moordmachine, die uiteindelijk eenieder die stond geregistreerd als J zou treffen. In juli 1942 stuurt het hoofd van de Afdeling Bevolking, Frans Wilbers, een door de RKSP-burgemeester ondertekende lijst naar de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*, met kopieën voor onder andere de gemeentepolitie en Schröder, op dat moment de *Beaufragte des Reichskommissars für die Provinz Gelderland* in Arnhem. Deze lijst is het definitieve uitgangspunt voor de vervolgingen die dan beginnen en die we elders beschrijven. In juli, augustus, september en oktober worden Joden in Nijmegen aangehouden en gedeporteerd en op 16 november 1942 vergadert een select gezelschap van burgemeesters en hoofdcommissarissen onder leiding van de *Judensachbearbeiter* Bühe om, in de woorden van die laatste, in diverse plaatsen in de provincie Gelderland 'alle Joden' op te pakken, waarbij dan nog een uitzondering gemaakt wordt voor Joden met een *Sperre*, die meestal was gegeven omdat iemand met een niet-Joodse partner was gehuwd of omdat iemand werkte voor de Joodse Raad.

De razzia van 17 november

Dit gold niet voor Fritz en Leni, hoewel duidelijk is dat Fritz de illusie had dat wellicht zijn *Ausweis* ook zou kunnen dienen als een *Sperre*. Het is 17 november, 's avonds al heel laat, er wordt gebeld. Fritz en Leni liggen al in bed. Robert Rutten, een medekamerbewoner, opent de deur en de agenten Hidskes en Kaal – de eerste in uniform en de tweede in burgerkleding - komen binnen en gaan onmiddellijk naar de slaapkamer. Fritz verklaart later: “Wij zagen, dat er twee voor ons onbekende personen de slaapkamer binnenkwamen. Een dezer twee personen was gekleed in het uniform van de Nijmeegse politie, terwijl de tweede persoon gekleed was in burger. De persoon in politie-uniform gelastte ons op te staan en mee te komen. Wij weigerden eerst om op te staan omdat wij meenden dat wij van arrestaties waren vrijgesteld. Ik, Fritz Tauber, liet de agent een brief lezen waarin was vermeld dat ik was vrijgesteld van arbeidsinzet. Nadat hij de brief had gelezen zei hij: ‘daar heb ik niets mee te maken’.” En: “Wij werden toen overgebracht naar de HBS aan de Kronenburgersingel”. Leni vertelt nog dat de rugzakken groot waren en erg zwaar en dat zij ongesteld was. Ze vroeg of een van hen haar wilde helpen dragen maar ze weigerden dit.

Fritz zei nog: “Bij aankomst bleek ons dat daar ongeveer 200 Jodenmensen waren verzameld. Op herhaald aandringen van ons dat hij, Hidskes met de brief die Hidskes had gelezen, even naar zijn chef zou gaan om de zaak te bespreken, deed hij zulks. Ons bleek toen dat hij zich met de brief in verbinding had gesteld met de toenmalige Commissaris van Politie van Nijmegen genaamd Van Dijk. Na terugkeer van Hidskes vertelde hij dat Van Dijk voornoemd zich in verbinding had gesteld met de SD te Arnhem maar deze afwijzend had beschikt.” Van Dijk moet gebeld hebben met Bühe over de waarde van de *Ausweis* en Bühe beschikte afwijzend.

“Op dezelfde datum omstreeks half acht in de ochtend werden wij allen, de gehele verzameling mensen, overgebracht naar het station en werden daar onder politiebegeleiding op transport gesteld naar Westerbork.”

Fritz Tauber schrijft aangrijpend over de arrestatie en het nachtelijk verblijf in de schoollokalen van de Gemeentelijke HBS in zijn boek ‘Rondom Westerbork’ dat onlangs onder de titel ‘Maanden van angst en verschrikking’ opnieuw is uitgebracht. Zijn bespiegelingen maar ook de beschrijvingen met diverse herkenbare personen zijn onvergetelijk. Hij ziet de familie Bernstein binnenkomen met de kinderen van net één jaar tot dertien jaar, hij praat volgens onze reconstructies met Philip Monnikendam, hij ziet de kwetsbare Geertruida Serphos met haar zoon zich met moeite staande houden, en de bijna blinde Simon de Wijze. Het boek beschrijft de gang naar het station 's morgens vroeg, de blikken van de toeschouwers, het lange

wachten in de drie bewaakte wagons, die over het rangeerterrein heen en weer geschoven worden om ten slotte te worden aangekoppeld aan de sneltrein van 12:09 naar Leeuwarden. Op de brug ziet hij Nijmegen wegglijden. Het boek is onmisbare literatuur voor wie wil meevoelen wat de slachtoffers van deze razzia ervoeren; en ook voor wie de gang van zaken wil reconstrueren.

Westerbork

Station Hooghalen; de zandweg naar Kamp Westerbork begon aan de ander kant

Het is op deze koude novemberdag al bijna donker als de trein stopt bij het nietige station van Hooghalen. Passagiers in de andere wagons hangen uit het raam om te kijken wat de reden is van deze vreemde stop van de sneltrein. De achttien agenten stappen eveneens uit en sommeren de Joden – in Arnhem is er nog een groep bijgekomen – te lopen naar Kamp Westerbork vijf kilometer verderop.

Het geheel is in de beschrijving van Tauber de weg 'ad infernum', de reis van Dante. Beiden verlaten de hel, maar Fritz en Leni wisten dat toen nog niet. En dan in inferno, de hel zelf, kamp Westerbork, "vierentwintig uur die voor jaren telden" heet het hoofdstuk daarover. "Slechts vierentwintig uur van mijn leven waren verlopen, maar zo vol van schrik, opwinding en ellende dat deze voor jaren telden. Uit mijn angstdromen werd ik telkens opgeschrikt door het lawaai van de nieuw aankomenden, zodat droom en werkelijkheid een niet meer te ontwarren nachtmerrie werden. Tot vier uur 's morgens kwamen mensen aan, zelfs op brancards werden zij megedragen".

Mogelijk verhaalde hij in zijn boek niet eens al zijn traumatische ervaringen, zo vertelde hij later dat hij er slachtoffer was geweest van een schijnexecutie. Fritz werd ingeschakeld om met een grote kruitwagen waarin een grote ketel stond, drinken en eten uit te delen. Ook Leni, die in een andere barak belandde, herinnerde zich de onheilspellende omgeving: "Toen wist ik: er bestaan geen helden," en: "Je wordt in een bepaalde situatie gedreven en je doet wat." "Helden worden gemaakt." Beiden wisten dat het doorgangskamp het voorportaal was van de dood. In de barak stonden zes bedden, drie maal twee stapelbedden. Leni kreeg een bed toegewezen op de hoogste verdieping, waar enkel een spiraal lag. Het was een grote zaal en tegen de muur was een soort goot met kraantjes om je bij te wassen. Aan het eind was een open wc voor zowel mannen als vrouwen. Leni heeft niet kunnen slapen. Eerder had ze haar handtas moeten afgeven, alles werd eruit gehaald, ook haar horloge moest zij afgeven. Fritz had een biljet van 100 gulden opgerold in een zakje van zijn pak, Leni had eenzelfde pakje aan het eind van haar schoen opgerold.

Vrijstelling of toch niet?

LAGER WESTERBORK - LEGITIMATIEBEWIJS

Naam: Taubef,
Voornaam: Fritz Israel
Geboren op: 3.11.06. te: Wien
Aangekomen op: 18.11.42.
Aangek. van: Nijmegen,
Straat: Marienburg 70

Handtekening v.d. Houder:

Barak No.:
Bed No.:

AANTEEKENINGEN

Groep: Functie:

Deze kaart steeds bij U te dragen en bij vertrek uit het kamp af te geven.

Naam:
Voornaam:

Vervolg aantekeningen:
 11
 bed 238

Quarant.	Fotogr.	Afd. V.	Joodsche Raad v. Amsterdam		
			Bagage	A.V.	Reg.
AP.					00

Med. Dienst:

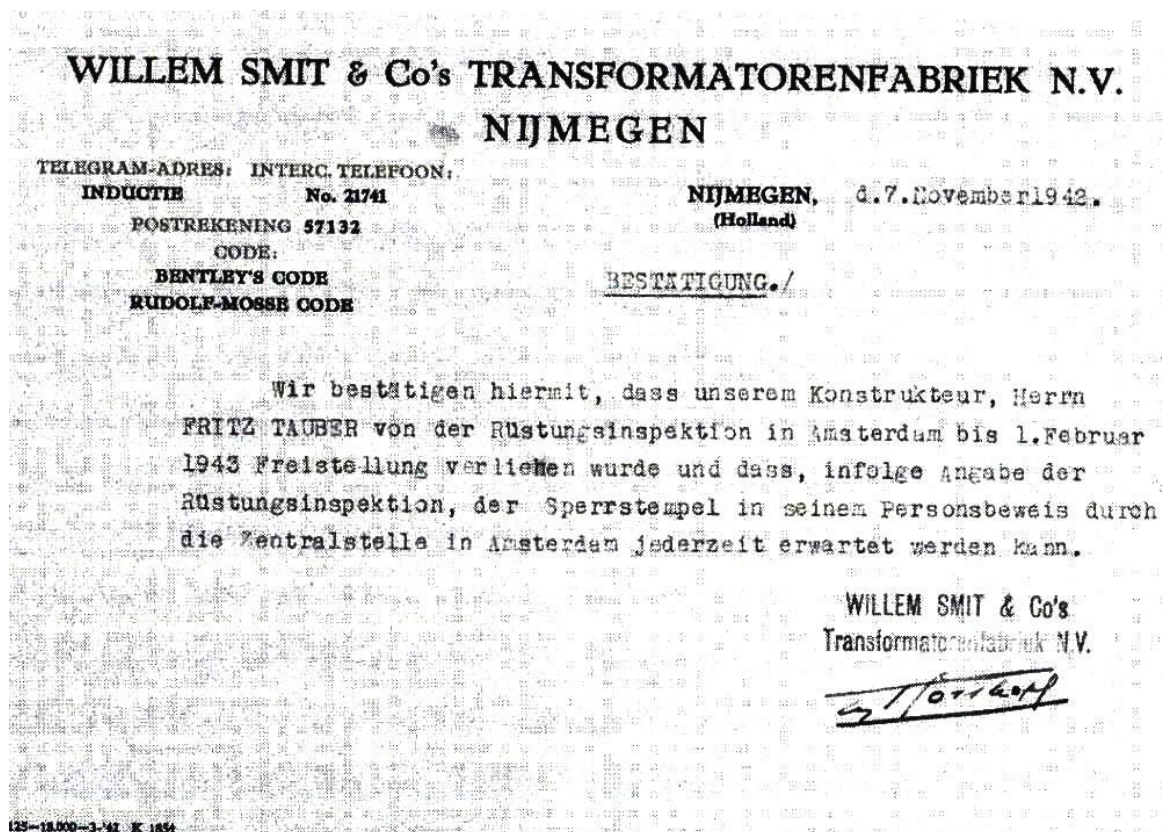
Requesten: ~~Vrijstelling~~

Telegrammen: ✓ 18/11/42 sperbewijs A.

Legitimatiebewijs Lager Westerbork; aangekomen 18 november; bed 238; Telegram 18 november: sperbewijs.

Intussen wordt er actie ondernomen om hen vrij te krijgen. Een collega van Fritz bij Smit, Van Roggen, zat de ochtend van de gang naar Hooghalen, 18 november, dichtbij in een andere trein. Hij wist nu dat Leni en Fritz naar Westerbork gebracht

zouden worden en hij heeft direct de heer Stork, de directe chef van Fritz, hiervan op de hoogte gebracht, zo hebben Leni en Fritz later gehoord. Zo kwam de directeur van Smit, Rosskopf het te weten, die onmiddellijk een telegram naar Westerbork stuurde en ook een brief toonde waarin stond dat de *Rüstungsinspektion* aan Fritz Tauber vrijstelling had verleend en dat daarom verwacht zou mogen worden dat hij spoedig in aanmerking zou komen voor een Sperrstempel in zijn persoonsbewijs; dat zou dan een *Rüstungssperre* worden.

De brief van Rosskopf, de *Bestätigung*, waarin staat dat de *Rüstungsinspektion* aan Fritz Tauber vrijstelling had verleend tot 1 februari 1943. Feitelijk gaat het dan om een nog niet geformaliseerde *Rüstungssperre*.

Twee dagen na hun aankomst in Kamp Westerbork, op 18 november, kwam er een expresbrief van de Smits Transformatoren fabriek met de woorden "dat zij erop moesten vertrouwen dat ze erg hard aan het werk waren om hen vrij te krijgen." Fritz zelf koesterde, anders dan Leni, geen enkele hoop. "Bij het aanschouwen van zoveel opeengehoopte ellende kon ik aan een uitzondering voor mij niet meer geloven." Maar op diezelfde dag, 20 november, wordt er 's avonds door een ordonnans om zijn persoonsbewijs gevraagd, dat hij toch had moeten inleveren. De volgende ochtend werd hij naar het administratiegebouw geroepen en kreeg hij te horen dat hij op telefonisch bevel van de *Zentrale für jüdische Auswanderung* uit het kamp zou worden ontslagen. Ze kregen meteen hun persoonsbewijzen en de distributiestamkaarten terug en een ontslagbewijs, ondertekend door

kampcommandant Gemmeker. Het ontslagbewijs van Gemmeker bevatte tevens de verplichting zich twee dagen later, op 23 november, te melden bij Aus der Fünten, die als *Verwaltungsführer* de leiding had over de *Zentralstelle*.

Der Befehlshaber Lager Westerbork, d. 20. November 1942
der Sicherheitspolizei und des SD
für die besetzten niederl. Gebiete
Lager Westerbork

Entlassungsschein.

~~DoxxGude~~ Helene T A U B E R - Buks
die Jüdin
geb. am: 11.10.08 in: Wien
ist am: 20. November 1942 abends entlassen.
Gründe: Fernmündliche Anweisung der Zentralstelle für jüdische
Auswanderung, Adema van Scheltemaplein 1, Amsterdam - Z.

am 23.11.42
Sie ist verpflichtet, sich am 23.11.42 bei der Zentralstelle für
jüdische Auswanderung, Amsterdam-Zuid, Adema van Scheltemaplein 1 zu
melden und diesen Entlassungsschein vorzulegen. Reisegenehmigung zur
Fahrt nach Amsterdam ist erteilt.

bei SS-Hauptsturmführer
aus der Fünten

H. Tauber-Buks hat die Erlaubnis,
sich am 21.11.42 (Reisetag) nach
8 Uhr abends auf der Strasse zu
bewegen.

Gemmeker (I) en Aus der Fünten

Al vrij snel wisten veel mensen dat zij beiden vrij zouden komen. Velen kwamen met briefjes, wat weer door anderen werd afgeraden omdat ze gefouilleerd zouden worden. Ze hebben het toch gedaan. "Dit kun je toch niet weigeren," aldus Leni. Bij een bank moesten ze geld lenen, anders zouden ze denken dat je geld had. Zou het briefje dat de kleine Hanna Frank schreef aan haar moeder in het ziekenhuis in Nijmegen op 19 of 20 november ook door hen zijn meegenomen?

Amsterdam

Daar stonden ze, met een ontslagbewijs en een 'reisvergunning' voor één dag, met hun rugzakken. Het dichtstbijzijnde station, dat van Beilen (in Hooghalen stopten geen reguliere treinen) was bijna twaalf kilometer verderop. Gelukkig konden ze meerijden naar Assen met een boer die spullen had afgeleverd. De treinreis was bijzonder, mensen keken verbaasd dat er reizigers waren met een Jodenster op, men stond voor hen op. Enkele reizigers zegden toe naar de familie Braaksma te bellen om hun terugkomst aan te kondigen en zo werden ze opgevangen, toen ze die zaterdag in de avond in Nijmegen aankwamen. Ze werden opgevangen door meerdere vrienden. Een collega van Smit kwam op bezoek en vertelde dat de pogingen hen vrij te krijgen zeer moeizaam waren geweest. De tegenstelling tussen de SS en de *Wehrmacht*, met name de *Kriegsmarine*, had ook hier weer een grote rol gespeeld. Een pleidooi van een Amsterdamse scheepswerf die leverde aan de *Wehrmacht* had uiteindelijk kennelijk de doorslag gegeven.

Ze konden die avond nog niet in hun verzegelde vertrekken. De dag erna gingen ze naar het hoofdbureau van politie om hun sleutel op te halen. De agenten daar durven hun de sleutel nog niet te geven, ze moeten wachten op Van Dijk. De meesten hadden deelgenomen aan de razzia, sommigen waren als bewaker meegereisd naar Westerbork. Ze vragen wel honderduit en een enkeling lijkt zelfs wel wroeging te hebben. Hoe dan ook, met de sleutel keren ze terug naar de Mariënborg, samen met vrienden verbreken ze in feestelijke stemming de verzegeling, maar treffen dan wel een chaos aan. Er blijken dan ook toch wel wat spullen verdwenen te zijn. Het kan eigenlijk niet anders dan dat de agent Hidskes die meteen heeft ingepakt en meegenomen, toen die bij de arrestatie zo lang boven bleef. Na de oorlog zal Hidskes hierover meermaals verhoord worden.

In Nijmegen komen ze rond deze tijd op een lijst te staan van de gemeente Nijmegen met de titel 'Joden, die te Nijmegen nog wonen en geen geldige stempel hebben'. Het ging hierbij om een lijst van twaalf personen die mogelijk om uiteenlopende redenen voor een *Sperre* in aanmerking zouden kunnen komen, maar die niet hadden gekregen. Veelzeggend is hier het woord 'nog'. Bij een 'geldige stempel' gaat het om wat ook wel een *Sperre* ('voorlopige vrijstelling voor deportatie naar het oosten') werd genoemd. Zonder zo'n *Sperre* was je als 'voljood' vogelvrij. Deze lijst werd, zo denken we, door de gemeente opgesteld kort na de grote razzia van 17 november 1942. Daarnaast was er een lijst met werkelijk toegekende vrijstellingen. Zo werd in beeld gebracht wat de status was van de Joodse inwoners die nog 'legaal' in Nijmegen woonden: het waren degenen met een vrijstelling vanwege, onder bepaalde voorwaarden, een huwelijk met een niet-Joodse partner, degenen met een *Sperre* om uiteenlopende redenen, maar in Nijmegen in bijna alle

gevallen vanwege werk voor de Joodse Raad, en daarnaast dan deze twaalf personen. Een 'echte *Sperre*' hebben ze nooit bezeten. Met het bevel aan alle Joden (behalve de 'gemengd-gehuwden') van 29 maart 1943 van Rauter om zich naar Kamp Vught te begeven verloren deze *Sperren* alle waarde, maar Fritz en Leni waren toen al ondergedoken.

GEWENSTE NIJMEGEN.- JODEN, DIE TE NIJMEGEN NOG WONEN EN GREN GEELDIGE STEMPEL HEBBEN.

AANTAL	NAAM	VOORNAAM	GEBOORTENPLAATS	- DATUM en - JAAR	BEROEP	WOONPLAATS	NATIONALITEIT	OPMERKINGEN
1	BRINK	Leonardus	Lieden	10-7-1877	schilder	Voorstedelaan 177	Nederlandsche	
2	VAN DEN BERGH	Fredrika Caroten	Nijmegen	24-6-1909	textiel-techn.	St. Annastr. 206	Nederlandsche	
3	LOB	Ella Alberta	Amsterdam	7-4-1913	---	"	"	ochtgenoot van F.v.d. Bergh
4	VAN DEN BERGH	Abraham	Nijmegen	10-7-1926	---	"	"	kind van F.v.d. Bergh Het gezin van v.d. Bergh heeft een schriftelijke verklaring, overeenkomende met een geldige stempel
5	van DUJF	Henriette	Ziel	20-1-1898	(Voorstedelaan 177	"	gehuwd met W. Brink
6	BRUCKER	Paul Willem Charles Frangois	Nijmegen	14-12-1900	bedrijfsleider	St. Annastr. 168	"	Heeft een schriftelijke verklaring, dat hij geen over behoort te dragen.
7	JACOB	Alida Rosette	Nijmegen	16-5-1926	zonder	Danischeweg 25	"	
8	PERSS	Bethse	Constantinopel	14-8-1889	zonder	Joh. Vijghstr. 33	Duitsche	wid. van Beira v. Moreno.
9	SPIER	Jacob	Nijmegen	1-1-1893	veehandelaar	St. Annastr. 80	Nederlandsche	
10	FRANK	Elisabeth	Rotterdam	27-7-1893	---	"	"	gehuwd met J. Spier
11	ZANDER	Fritz Israel	Wenen	3-11-1906	Ingenieur-technicus-constructeur.	Karlshurg 70	Vorm. Duitche	
12	BOES	Helena	"	11-10-1908	---	"	"	gehuwd met P. J. Tenber

'Joden, die te Nijmegen nog wonen en geengeldige stempel hebben'

Leni en Fritz hadden al in Westerbork te horen gekregen dat zij zich moesten melden in Amsterdam bij de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* bij Ferdinand aus der Fünten aan het Adama van Scheltemaplein. Aus der Fünten was daar formeel tweede man achter Willy Lages, maar had er in de praktijk de leiding. Zij reizen er die maandag heen met de trein, nog steeds met de Jodenster op. Te voet gaan zij van het station naar het kantoor, de tram nemen was verboden. Zij verkeerden daarbij in de veronderstelling dat het ging om het afhalen van de *Sperre*. Maar het verliep er heel anders. Het door Gemmeker getekende ontslagbewijs wordt afgenomen en ze krijgen er te horen dat zij niet mogen terugkeren naar Nijmegen. Zo konden zij in Amsterdam feitelijk bij iedere razzia opgepakt worden. Daar stonden zij, zonder woonruimte, zonder distributiebonnen, zonder wat dan ook. Hun ervaringen met het werk van de Joodse Raad waren hier, zo min als in Nijmegen, weinig positief.

De gemeente Amsterdam beveelt op 26 november Rosette van Kreveld (zie het afgebeelde inkwartieringsbiljet) om hen beiden in huis te nemen in haar woning Amstellaan 84. Ze krijgen er een kleine zolderkamer. De gemeente vergist zich hier blijkbaar in de voornaam, het gaat hier om Henriette van Kreveld, die getrouwd was geweest met de in 1931 overleden Hijman de Leeuw. Haar beroep is naaister maar

ook pensionhoudster. Ze is wel heel aardig en heeft al meer Joodse inwoners in huis moeten nemen.

V.R.
N° 02418
2418 L.1827

GEMEENTE AMSTERDAM
INKWARTIERINGSBILJET

De Burgemeester van Amsterdam, vordert, op grond van aanwijzingen, door de Deutsche overheid gegeven, van
Wed. de Leeuw-v. Kreveld (naam), **Rosette** (voornamen)
 wonende

kade
steat
plein

84^m

ho
étage
II
III

(Inkwartieringsgebied ~~Centrum Oost~~ Zuid)
 met ingang van **26 November** 1942, tot nader order, kwartier te verleen aan
 de volgende personen:

Tauber (naam), **Fritz** (voorletters)
Tauber-Büke ("), **Helene** (") afkomstig
 ("), (") uit **Nijmegen**
 ("), (") **Marianburg 70**

De onderbrenging dient te geschieden in ^{het} _{de} navolgende vertrek(ken):

; aanwezig(e) bed(den)/divan(s)
 ; " "
 ; " "

Er .

AMSTERDAM, **26 November** 1942.

N.B. Dit biljet moet door den kwartliernemer, **ONMIDDELIJK** na aankomst, aan den kwartiergever ter hand worden gesteld; het afschrift blijft in het bezit van den kwartliernemer.

Stafelnummer Amsterdam 10000-10-42 - 20 st. 4 00 - 8

Wel verkrijgt Fritz na bemoeienissen van weer ir. W. Gerritsen van Willem Smit en iemand van de Nederlandsche Scheepvaart Mij een door Aus der Fünten ondertekende reisvergunning om elke dag op en neer te reizen naar het werk in Nijmegen. Iedere dag 220 km, vaak zes uur, in de trein, enerzijds een kwelling, door de soms onverschillige, soms zelfs vijandige houding van de medereizigers, door het zien van de lachende Duitse soldaten omhelsd door de Nederlandse meisjes, door het zien van het oorlogsmaterieel op weg naar het westen. Anderzijds is het goed om overdag weg te zijn uit Amsterdam, de stad waar bijna iedere dag jacht gemaakt wordt op de Joden, de stad waar nagenoeg alle winkels gesloten zijn voor hen, en zo meer.

vastbesloten, terwijl hun Joodse huisgenoten daar eigenlijk allen afwijzend tegenover staan, hoewel enkelen, zoals de in 1933 uit Berlijn gevluchte Frieda Schreibmann en Ulrich Gross dat kort erna ook met succes doen. Ze zijn vastbesloten, maar nagenoeg zonder middelen om de onderduik te bekostigen en zonder goede contacten om aan een adres te komen. Totdat Fritz bijna terloops op kantoor wordt aangesproken door zijn collega en baas van de tekenkamer, ir. Haitze Wiersma van de Groenewoudseweg, die daar zelf een Joods meisje verborgen hield. Die vertelt hem nog niets te hebben maar al een tijd voor hen bezig te zijn. De fabriek sluit in de kerstperiode en meteen daarna, op 3 of 4 januari, komt Haitze Wiersma naar Leni en Fritz in Amsterdam om hun een gedetailleerd onderduikplan voor te leggen. In de Friese Zuidwesthoek, in Joure, woont de broer van Haitze met zijn vrouw Trijntje Bakker. Zij bezitten er een wasserij, maar hij is in die tijd vooral bezig met het regelen van vele, vele onderduikadressen in de wijde omgeving van Joure. Hij zorgde met zijn vriend Uilke Boonstra – die daarbij werd opgepakt – voor honderden schuilplaatsen voor Joden vooral uit Amsterdam en regelde ook vaak het vervoer vanuit die stad.

Sjoerd Wiersma

Op 6 januari 1943 vertrekken ze uit Amsterdam: met de trein, nu anoniem, via Zwolle en Leeuwarden naar Sneek. Uren heeft de trein vertraging, vooral ook door het winterweer. Op zijn ze van de zenuwen en er steeds minder van overtuigd dat de man, Sjoerd Wiersma, tegen wie zij het wachtwoord 'Hotel Van der Zee' moeten gebruiken, nog wel klaar zal staan. Dat blijkt gelukkig het geval. Met hem gaan zij naar Johannes Kuipers en Lammigje Huisjes in Rotsterhaule (Friesland), zo'n zeven kilometer ten zuiden van Joure. Hier heeft Fritz de gebeurtenissen van de periode november 1942 tot de zomer 1943 vastgelegd.

De kleine boerderij, getekend door Fritz Tauber; eronder Johannes Kuipers en Lammigje Huisjes in 1982, wanneer zij een verzetshedenkingskruis krijgen uitgereikt. Fritz en Leni waren bij de ceremonie aanwezig en spraken hen toe.

Met de twee onderduikgevers, diepgelovige christenen, kregen Leni en Fritz een warme band en zo ook met hun toen nog zo jonge dochters van drie, vijf en acht jaar. Hij zei daarover later onder meer: "Ik wil de onderduiktijd niet romantiseren. Deze was een zware beproeving en een waar martyrrium voor beide partijen. En toch willen en kunnen noch wij noch onze helpers deze periode uit ons leven bannen. Als vreemden waren wij gekomen, als hechte vrienden zijn we gegaan". Fritz en Leni hebben altijd contact gehouden met dit gezin.

Bieks, Helena, geb. 11-10-1908,	F.
Plaats v. herk.: Nijmegen, Marienberg 70,	
Echtgenoot : Frits Tauber.	
Ouders:	
In rayon geplaatst : Sj.Wiersma.	
Ondergebracht : Fedde Kalsbeek.	
Financieel gesteund : Ja door L.O. F. 62,50 per mnd.	
Duikadres : K.Jansma, Echten 78.	
Bijzonderheden :	

Op 6 juni 1944 dreigde er verraad, waarop zij hals over kop de familie moesten verlaten. Een lid van de Echter waterpolitie ving hen vier dagen op. Tjeerd Bruin hoorde over de moeilijkheden en smeekte zijn ouders het paar op te nemen, en ze deden het. De daaropvolgende acht maanden zaten zij ondergedoken bij de familie Bruin in Echterbrug, en vanaf 6 februari 1945 waren zij ondergebracht bij Margje en Klaas Jansma in Echten, alles in Friesland. Het gaat hier dan om het kleine dorp met die naam aan het Tjeukemeer. In de onderduiktijd maakte Fritz onder meer tekeningen die werden verkocht, het geld ging naar het verzet.

De Friese afdeling van de L.O. (Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers) zorgde voor de adressen en zo nodig voor het geld. Fritz daarover: "Steeds heeft een landelijke organisatie voor ons gezorgd en over ons gewaakt. Wij hebben zeer veel aan deze onbekenden te danken die heden zo gaarne vergeten worden". Op 17 april werd dit gebied niet zonder moeite bevrijd. "Oneindig moe hebben wij de vrijheid verkregen. Op 17 april 1945 liepen we voor het eerst na jaren op straat, schuw als misdadigers en verblind door het licht der vrijheid. Na enige omzwervingen zijn mijn vrouw en ik, straatarm maar innerlijk verrijkt, naar Nijmegen teruggekeerd", zei Fritz hierover.

Terug in Nijmegen, bleek dat het centrum van de stad in de tussentijd nagenoeg verdwenen was; ongetwijfeld hadden ze dat al gehoord toen ze bij Huisjes en Kuipers woonden. Klaas Braaksma was op 7 oktober 1944 overleden en zijn vrouw Alida Fricke was verhuisd naar de Van Broekhuysenstraat 56. Zij woonde er op de eerste etage en Leni en Fritz konden zo bij haar op de 2e etage intrekken. Ze hebben

er nog vele jaren gewoond, ook toen Alida hertrouwd was. Fritz kon onmiddellijk weer aan de slag als tekenaar bij Willem Smit.

Zij bleven altijd in Nijmegen wonen. Zij waren actief onder meer in de Vrijmetselarij. Na zekere tijd verhuisden ze naar Neerbosch. Dankzij de hulp van vrienden konden zij daar blijven wonen, ook toen zij, al ruim boven de 90, meer gebreken kregen. Kort na hun dood verscheen het boek *Rondom Westerbork*, dat in 1994 door Jan Wijbenga, zoon van de Friese verzetsstrijder en schrijver Pieter Wijbenga (1912-1990), was gevonden in de nalatenschap van zijn vader en bij Herinneringscentrum Westerbork was afgegeven. Het manuscript bestond uit 76 vellen vergeeld en vlekkerig gelinieerd papier en aanvankelijk was onduidelijk wie de auteur was. Spoorwerk leidde twee jaar later naar Fritz Tauber. Het boek werd daar uitgegeven in 2004, kort na hun beider overlijden. Het aangrijpend geschreven boek is van onmisbare waarde bij het begrijpen van de gebeurtenissen op 17 en 18 november 1942 in Nijmegen, maar vertelt ook emotionerend over hun ervaringen in Kamp Westerbork en erna in Amsterdam. Het boek is in november 2022 herdrukt met nu als titel: *Maanden van angst en verschrikking, Ooggetuigenverslag – Nijmegen, Westerbork, Amsterdam, Rotsterhaule 1942-1943*.

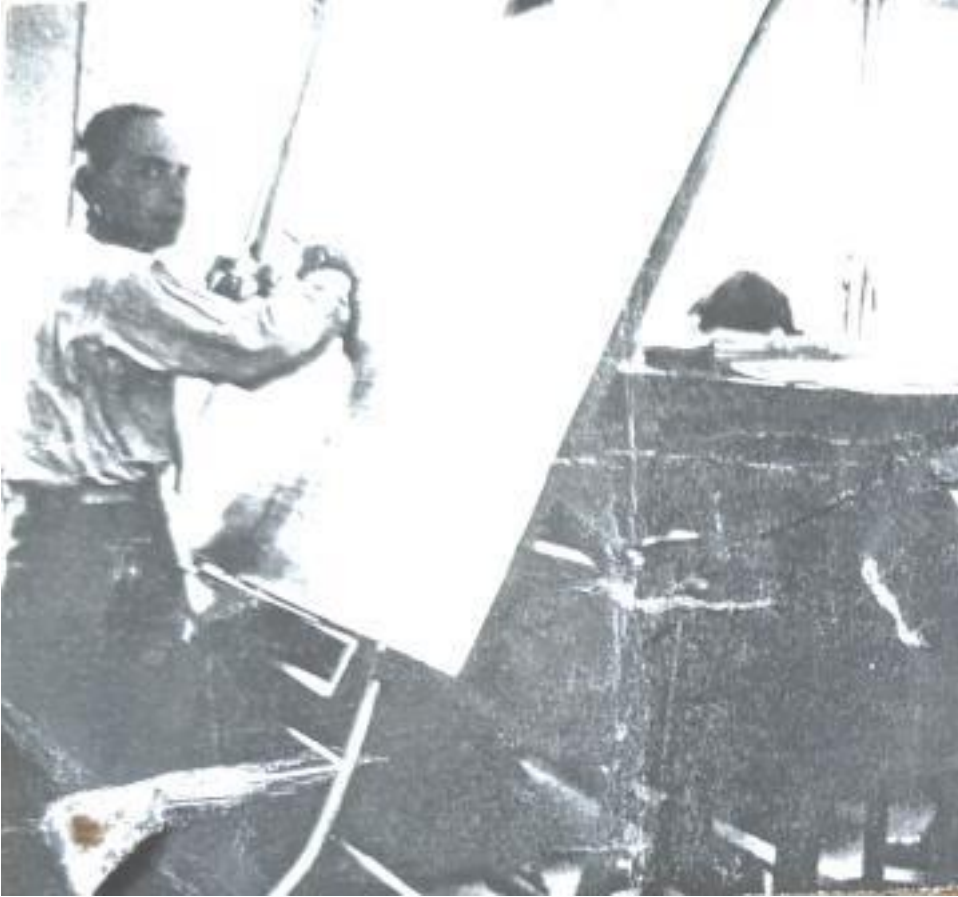
Tekenkamer Smit Transformatoren 1949. Bron: Personeelsblad Smit Transformatoren

Fritz en Leni, december 1946, waarschijnlijk in de Van Broeckhuysenstraat 56.

Leni en Fritz, juli 1951

Fritz aan het werk